

Boshlang'ich Sinf O'Quvchilarining Iqtidorini Aniqlash Va Rivojlantirish

*Qurboniyozova Mardona Fayzulla qizi*¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining iqtidorini aniqlash va rivojlantirish, bolaning o'ziga xos faoliyati, individual iste'dodni shakllantirish, iqtidor turlari, maxsus iste'dod, qobiliyat, potentsial iqtidor, aniq iqtidor, yashirin iste'dod, tarbiya, intellektual imkoniyatlar, iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish bayon etilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchi, iqtidor, qobiliyat, iste'dod, tarbiya, ta'lim.

Zamonaviy ta'lim uning ustuvor maqsadi sifatida o'quvchining shaxsini ta'limning asosiy subyekti sifatida tan olishni talab qiladi. Ushbu maqsadni belgilash jamiyat uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan iqtidorli bolalar haqida gap ketganda muhimdir. Zamonaviy ta'limni rivojlantirish tadqiqotchilari B. M. BimBad, B. S. Gershunskiy, V. I. Zagvyazinskiy, V. A. Karakovskiy, M. M. Potashnik va boshqalar maktab, o'qituvchilar hozirgi kunda butun ta'lim berish muammosiga duch keldilar deb ishonishadi. Bundan tashqari, yerdagi hayotning inson ongiga bog'liqligi tobora ravshan bo'lmoqda. Zamonaviy maktab uchun iqtidorli bolalarni o'qitish, rivojlantirish va tarbiyalash masalalari alohida ahamiyatga ega deb ta'kidlash mumkin. Bugungi kunda bunday bolalarni tarbiyalash muammosi tez o'zgaruvchan dunyoning yangi sharoitlari va talablari bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu ma'lum bir faoliyat sohasida aniq qobiliyatli odamlar uchun maqsadli ta'limni tashkil etish g'oyasini keltirib chiqardi.

Pedagogik faoliyatning ustuvor yo'nalishi sifatida iqtidorli o'quvchilarni tanlash va ularning o'quv-biluv faoliyatini tashkil etish, iqtidorli o'quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir. Bu haqda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019 yil 3 maydagi PQ-4306-son qarori misol bo'la oladi.

Jumladan, "Mamlakatimizda istiqbolli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish borasida izchil choratadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Shu bilan birga, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini takomillashtirish zarurati mavjud" [1].

Iqtidor – bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo'lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir necha sohada yuqori natijalarga erishish imkoniga ega ekanligi bilan belgilanadi. "Iqtidor" arabcha "qodir bo'lmoq", "qila olmoq", shaxsning ijodiy xususiyati va aqliy faoliyatini anglatadigan tushuncha shuningdek, iqtidorli yoshlar maqsadga intilish, qat'iyatlilik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarini hamda ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish istagining kuchlilik bilan ajralib turadilar. Iqtidorli o'quvchilarni izlash, aniqlash va tarbiyalashning asosiy maqsadi respublikaning ilmiy va ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi intellektual salohiyati bor yoshlarni tayyorlashdan iboratdir.

¹ Termiz iqtisodiyot va servis universiteti "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi talabasi

Psixologik lug'atlarda "iqtidor" tushunchasi quyidagicha ta'riflanadi:

1. iqtidor bu faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydigan qobiliyatlarning o'ziga xos uyg'unlashuvidir;
2. iqtidor bu – insonning imkoniyatlari doirasi, faoliyatlari darajasi va o'ziga xosligini belgilaydigan umumiy qobiliyatlar;
3. iqtidor bu – aqliy potentsial, ta'lim olish qobiliyati va bilish imkoniyatlarining bir butun individual tavsifi;
4. iqtidor bu – tabiat tomonidan in'om etilgan qobiliyatlar, ularning tabiiy asoslarini o'ziga xosligi va namoyon bo'lishi darajalari;
5. iqtidor bu – iste'dodlilik, faoliyatda yuqori natijalarga erishish uchun ichki imkoniyat va sharoitlarning mavjudligi [3].

Bolaning umumiy qobiliyatiga bog'liq bo'lgan muammoli masalalarni ko'rib chiqing va shubhasiz mavjud bo'lgan asl rivojlanayotgan shaxsning ijobiy fazilatlarining teskari tomoni hisoblanadi. Mavjud muammolarning birinchi guruhi iqtidorli bolaning salbiy shaxs-xulq-atvor jihatlari bilan bog'liq bo'lib, ular orasida quyidagilarni qayd etish mumkin:

- egotsentrizm va boshqa odamning nuqtai nazarida tura olmaslik, ayniqsa u intellektual jihatdan zaif bo'lsa;
- o'quv dasturi zerikarli va qiziqmasa maktabga dushmanlik;
- qobiliyatli bola intellektual intilishlarni afzal ko'rganligi sababli, tengdoshlariga nisbatan jismoniy rivojlanishdagi sustlik;
- muloqot madaniyati va suhbatdoshning fikrini tugatish istagi yo'qligi, chunki u birinchi so'zlardan boshlab muammoning mohiyatini tushunadi;
- suhbatdoshni suhbat davomida to'xtatish va tuzatish istagi, agar u mantiqiy xatoga yo'l qo'ysa yoki so'zlarga urg'u bermasa;
- kelishmovchilik va murosaga kelmaslik qobiliyati tufayli nizoda doimo to'g'ri bo'lishni istash;
- tengdoshlariga buyruq berish istagi - aks holda ular bilan zerikib qoladi.

Ushbu muammolar yoki boshqacha qilib aytganda, iqtidorli bolaning o'ziga jalb qilmaydigan shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy-psixologik qiyinchiliklar majmuasini keltirib chiqaradi, bu esa o'qituvchining bunday bola bilan ishlashini qiyinlashtiradi, ko'pincha noto'g'ri ishlaydigan alomatlariga olib keladi. Ijtimoiy-psixologik, kommunikativ qiyinchiliklarni quyidagicha ta'riflash mumkin.

Iqtidorli bola – bu u yoki bu faoliyat turida yorqin, ravshan, ba'zan ajoyib yutuqlar bilan ajralib turadigan (yoki bunday yutuqlarning ichki shart–sharoitlariga ega) bola.

Iqtidor turlarini ajratish mezonlari orasida quyidagilar mavjud:

1. Iqtidorli bolalarning faoliyat turlari va uni ta'minlovchi psixika sohalari
2. Iqtidorning shakllanish darajasi
3. Iqtidorning namoyon bo'lish shakli
4. Turli faoliyatdagi namoyonlarning kengligi
5. Yosh rivojlanish xususiyatlari

Iqtidor turlari:

- Amalda (hunarmandchilik, sport va tashkilotchilikda iqtidorli).
- Nazariy faoliyatda (faoliyatning mavzu mazmuniga qarab har xil turdagi intellektual iste'dod).
- Badiiy va estetik faoliyatda (xoreografik, adabiy-poetik, vizual va musiqiy).

- Kommunikativ faoliyatda (boshqa odamlarni tushunish, ular bilan konstruktiv munosabatlar o'rnatish, etakchilik qilish qobiliyati bilan ajralib turadigan etakchilik qobiliyati).
- Ma'naviy qadriyatlar faoliyatida (yangi ma'naviy qadriyatlarni yaratishda va odamlarga xizmat qilishda namoyon bo'ladigan iqtidor).

Umumiy qobiliyat egalari yuqori intellektual imkoniyatlarga ega bo'lib, muammoning yoki biron-bir masalaning yechimini tezda topishi, faoliyatiga ijodiy yondashishi bilan ajralib turadi. Umumiy (aqliy) qobiliyat (har xil faoliyat turlariga nisbatan namoyon bo'ladi va ularning mahsuldorligining asosi bo'lib xizmat qiladi).

Aqliy faoliyat va o'zini o'zi boshqarish uning asosiy shartidir. Umumiy iste'dod nima bo'layotganini tushunish darajasini, faoliyatga motivatsion va xissiy jalb qilish chuqurligini, uning maqsadga muvofiqlik darajasini belgilaydi.

Maxsus iste'dod (aniq faoliyatda namoyon bo'ladi va ma'lum sohalarga (she'r, musiqa, rasm, matematika, sport, etakchilik va ijtimoiy o'zaro ta'sir sohasidagi iste'dod - ijtimoiy iste'dod va boshqalar) nisbatan belgilanadi).

Maxsus qobiliyat egalari - biron-bir aniq (masalan, matematika, musiqa, rasm chizish, shaxmat o'ynash, sport) faoliyat turiga qobiliyati bo'lgan va mana shu faoliyat bilan shug'ullanishni afzal ko'radilar. Iqtidorli bolalar bu umumiy va maxsus qobiliyatlarni o'zida mujassam etgan bolalardir. Ular boshqa bolalardan quyidagi belgilari bilan ajralib turadilar:

- qiziquvchanligi;
- doimo turli savollarga javob axtarishligi;
- nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi;
- erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o'qish, kompyuter va kompyuter o'yinlariga, matematikaga qiziqishi;
- yuqori darajadagi bilish faolligi va o'quv faoliyati;
- zamonaviy kompyuter texnologiyasida maqsadga intiluvchanlik va originallik;
- tafakkurning unumdorligi [8].

Pedagogik nuqtai nazardan umumiy va maxsus qobiliyat yosh davrlarini inobatga olgan holda muhim jihatlarga bog'liq. Erta yosh davrlar -maktabgacha va kichik maktab yoshida iqtidor umumiy hamda universal qobiliyat sifatida ko'rilishi va rivojlanishi mumkin. Vaqt o'tishi bilan bu -umumiy qobiliyat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib ma'lum bir yo'nalishni belgilaydi. Ayni vaqtda bu iqtidor bola tomonidan qay darajada namoyon bo'layotganligiga e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Aniq namoyon bo'lgan, ya'ni psixolog, pedagog, ota-onalar tomonidan e'tibor berilgan qobiliyat -aktual, atrof-dagilar payqamaydigan qobiliyat –potentsial qobiliyat deyiladi [3].

Iqtidorli bolalar uchun o'quv dasturlari odatdagidan yuqori darajadagi fikrlash jarayonlarini rivojlantirish, psixologik va shaxsiy rivojlanish, ijodiy qobiliyatlarni yaxshilash va, albatta, bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni yuqori darajada o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Iqtidorli bola - bu munosabatlarning uyg'un kombinatsiyasi: kommunikativ, intellektual, axborot, xissiy va shaxsiy sifalarga ega. Bola munosabatlarining har qanday sohasiga e'tibor bermaslik uning rivojlanishining uyg'unligiga ta'sir qiladi. Yuqori intellekt yoki akademik qobiliyat, amaliyot va ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, nafaqat balog'at yoshida, balki maktabda o'qish jarayonida ham muvaffaqiyatga kafolat bermaydi. Shuning uchun didaktik konstruksiyalar iqtidorli bolaning shaxsiyatining birligi va murakkabligini tushunishdan kelib chiqishi juda muhimdir. Shu sababli, iqtidorli bolalar uchun ta'lim jarayoni maxsus ta'lim muhitini yaratishni talab qiladi.

1. iqtidorli bolalarning tabiiy moyilliklarini ochish va rivojlantirish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak (atrof-muhit ham mazmunan, ham faoliyat usullarida iloji boricha xilma-xil bo'lishi kerak);

2. iqtidorning situatsion turi bo'lgan bolalarga ijodiy harakat holatini boshdan kechirish imkonini beradigan vositaga aylanishi kerak (atrof-muhit ijodiy holatga kirishga yordam beradigan vaziyatlar bilan to'yingan bo'lishi kerak, ijro paytida ijobiy hissiy mustahkamlash majburiydir. vazifa);
3. tanlangan faoliyatga bo'lgan ehtiyojni qondirish vositasi, shaxsiy o'zini o'zi tasdiqlash vositasi, shaxsiy iqtidorli bolalar uchun umuminsoniy qadriyatlarni joriy qilish vositasi bo'lishi kerak (atrof-muhit imkon qadar boy bo'lishi kerak). mavzu mazmuni va umuminsoniy qadriyatlar haqidagi axloqiy-axloqiy g'oyalarni nazariydan).

Ushbu rivojlanayotgan muhit o'quv jarayonining markaziy qismi sifatida turli xil ta'lim e'tiqodlarini, ularning elementlarini, o'quv materialini va ta'lim jarayonining sub'ektlarini birlashtiradi. Eng qiyini - o'qituvchi va iqtidorli bolaning sub'ektivligini uyg'un shakllantirish, chunki talaba avtomatik ravishda ta'lim faoliyati sub'ektiga aylana olmaydi [5].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib uzluksiz ta'lim tizimining quyi bosqichlaridanoq o'quvchilarning imkoniyatlari va qiziqishlarini aniqlash va ta'lim mazmunini shu asosda tashkil etish maqsadga yo'naltirilgan faoliyatning rivojlanishini ta'minlovchi, intellekt va bilimlarni ro'yobga chiqaruvchi asosiy omillardan biridir. Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish, barkamol insonni shakllantirish kelajak taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalardan biriga aylandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2019 yil 3 maydagi PQ-4306-son qarori Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.05.2019 й., 07/19/4306/3078-сон; 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161-сон)
2. Kozyreva N.A. IQTISODIY BOLALARNI PEDAGOGIK QO'LLABQUVVATLASH // Zamonaviy tabiatshunoslik yutuqlari. - 2004. - No 5. - B. 55-58.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – С.-Пб.: Питер, 2003.-713 с.
4. Раҳматова Ф.Ф. Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашнинг назарийтехнологик жиҳатлари. Услубий қўлланма. Самарқанд-2019. – .46 б.
5. Психология: Словарь/ Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990. – С. 247.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. - Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. -264-б.
7. Методические рекомендации по организации работы специалистов сферы общего образования по выявлению и сопровождению детей, проявивших выдающиеся способности. Авторы-составители: Яковлева Н.И., Иванова Т.С. и др. МОН РФ ГОУ ВПО Московский государственный областной университет. 2017 г
8. Уралова, М. (2023). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O 'QITUVCHISINING IJODIY-METODIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11).
9. Уралова Мухабата Санджаровна. (2023). Подготовка будущих учителей начальных классов к творчески-методической деятельности на основе интегративного подхода. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(3), 390–393.
10. Abduraimovna, D. S. (2023). TYPES OF REFLEXIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE PEDAGOGICAL EDUCATION SYSTEM. *Open Access Repository*, 4(03), 31-40.

